DANIEL GUÉRIN

PROUDHON EN HET ARBEIDERSZELFBESTUUR

THOM HOLTERMAN

RECHT IN ANARCHISME

ANARCHISTIESE UITGAVEN
AMSTERDAM
1979

PROUDHON EN HET ARBEIDERSZELFBESTUUR

RECHT IN ANARCHISME

Anarchistiese Uitgaven
Postbus 1329
Amsterdam

DANIEL GUÉRIN

PROUDHON EN HET ARBEIDERSZELFBESTUUR

THOM HOLTERMAN

RECHT IN ANARCHISME

ANARCHISTIESE UITGAVEN
AMSTERDAM
1979

Daniel Guérin

Proudhon en het arbeiderszelfbestuur

Ik meen dat dit onderwerp op het ogenblik vrij aktueel is. Het is een vraagstuk waarmee de sociale hervormers uit de negentiende eeuw zich reeds bezig hielden en dat zich op het ogenblik nog sterker opdringt: wie moet de ekonomie besturen? Met andere woorden: men zag, en ziet ook nu nog drie mogelijkheden: vrije onderneming, nationalisatie, socialisatie, dat wil zeggen zelfbestuur.

Reeds in 1848 was Proudhon, en hij is dat gebleven, een vurig voorstander van de derde oplossing. Hiermee nam hij een standpunt in dat afweek van dat van de meeste socialisten van zijn tijd, die, tenminste gedurende een overgangstijd, een bestuur door de staat wilden. Woordvoerder van deze socialisten was Louis Blanc geweest met zijn brochure 'L'Organisation du Travail' ('De Arbeidsorganisatie'), geschreven in 1840. De aanvallen van Proudhon richtten zich op Louis Blanc en niet op Marx en Engels, hetgeen ons kan verwonderen, maar hun Kommunisties Manifest, dat zij eind 1847 in het duits hadden gepubliceerd, was hem onbekend. In dit Manifest, waarin overigens de invloed van Louis Blanc duidelijk aanwezig was, was sprake van 'centralicatie van de produktiemiddelen in handen van de staat'. Deze centralisatie in handen van de staat kwam steeds weer terug: 'Centralisatie van het krediet in handen van de staat door middel van een met staatskapitaal gevoede nationale bank, die een absoluut monopolie zou bezitten. Centralisatie van alle transportmiddelen in handen van de staat. Vorming van arbeidslegers, in het bijzonder voor de landbouw'.

Het is waar dat de schrijvers van dit Manifest in het voetspoor van Louis Blanc deze centralisatie niet zagen als het uiteindelijk ideaal en dat hun na deze centralisatiefase een volgende fase voor ogen stond, die niet meer door het staatsdenken maar door het libertaire denken zou worden beheerst, waarin het proletariaat de klassen en dus de klassentegenstellingen zou hebben vernietigd, en waarin de politieke macht en de staat zouden ophouden te bestaan en het beheer van de produktie – eindelijk – in handen van de werkers zou zijn.

Maar het einde van de als overgangstijd aangeduide staatsperiode werd naar een verre toekomst verschoven die als min of meer 'utopies' werd beschouwd en het werd daarom onnodig geacht zich zo vroeg al in de vraagstukken van het arbeiderszelfbestuur te verdiepen. Het is eigenlijk verbazingwekkend hoe

zeldzaam, met hoe weinig woorden en hoe summier in het werk van Marx sprake is van de vrije vereniging van de producenten. Voor Proudhon echter, die uit een arbeidersmilieu kwam en zijn loopbaan als arbeider is begonnen, was het zelfbestuur een konkreet en voor de hand liggend vraagstuk en hij heeft over de werking van het zelfbestuur zeer grondig en tot in bijzonderheden nagedacht. Wie dan ook op het ogenblik het vraagstuk van het zelfbestuur wil bestuderen of het zelfbestuur in praktijk wil brengen vindt over dat onderwerp meer bij Proudhon dan bij Marx.

Voordat ik probeer een uiteenzetting te geven van de denkbeelden van Proudhon over het arbeiderszelfbestuur, is het nodig dat ik eerst in het kort weergeef hoe Proudhon van de andere kant een 'otoritair' bestuur van de ekonomie afwees. Daar hij het Kommunisties Manifest niet had kunnen lezen en van het denken van Marx maar heel weinig op de hoogte was en kon zijn (hoofdzakelijk door het in het frans geschreven 'Misère de la Philosphie' (De verwarring binnen de filosofie) richtten de aanvallen van Proudhon zich vooral tegen zijn landgenoot en direkte tegenstander Louis Blanc: 'De staat is het bezit en het vlees en bloed van Louis Blanc. Neem de staat weg en Louis Blanc is niet meer'. 'Kan er na de ekonomiese revolutie nog een regering of een staat bestaan? De ekonomiese revolutie betekent de totale verdwijning van de staat.' 1)

'De produktie- en ruilmiddelen moeten niet aan de staat worden toevertrouwd. Die middelen zijn voor de arbeiders die ermee werken "wat de korven zijn voor de bijen" en het beheer ervan behoort daarom te worden toevertrouwd aan verenigingen van arbeiders. 2) Dat is de enige manier waarop 'de grote industrie, die door de vervreemding van de gezamenlijke arbeidskracht de loontrekker in een toestand bracht die erger was dan de slavernij, een van de belangrijkste organen kan worden van de algemene vrijheid en het algemene geluk 3).

'Wij, verenigde producenten of producenten die bezig zijn zich te verenigen', roept Proudhon uit als in een manifest, 'wij hebben de staat niet nodig. Staatsexploitatie, dat is gewone monarchie en gewone loonslavernij. Van regering van de ene mens over de ander moeten wij evenmin nog iets hebben als van uitbuiting van de ene mens door de ander. Socialisme is het tegenovergestelde van regeren en geregeerd worden. Voor ons zijn die producentenverenigingen de eerste kern van een grote federatie van maatschappen en maatschappijen verenigd in een demokratiese, sociale republiek 4).

We zullen nu het arbeiderszelfbestuur gaan bekijken dat Proudhon stelde tegenover het tijdelijke staatsbestuur dat Louis Blanc en Karl Marx voorstonden.

De revolutie van februari 1848 had in Parijs en in Lyon spontaan een groot aantal arbeidersproduktieassociaties doen ontstaan. In 1848 hadden deze eerste vormen van zelfbestuur voor Proudhon veel meer revolutionaire inhoud dan de politieke revolutie. Ze waren niet door teoretici uitgedacht en door

dogmatici doorgedreven. De eerste aanzet was niet van de staat gekomen maar van het volk. En Proudhon spoorde de werkers aan zich overal in de republiek op soortgelijke wijze te organiseren, eerst de kleine boerenbedrijven, de kleine handelsondernemingen en de kleine industrie aan zich te trekken, daarna de grote boerenbedrijven en de grote ondernemingen, en tenslotte de allergrootste ondernemingen (mijnen, kanalen, spoorwegen enz.) om zo volledig van de ekonomie meester te worden 5).

Op het ogenblik bestaat de neiging in Proudhon alleen de man te zien van een naïef en anti-ekonomies streven de kleine ambachts- en handelsondernemingen te behouden. Het is zeker waar dat er heel wat teksten van Proudhon zijn waarin hij het opneemt voor de kleine producenten. In een veel feitelijke bijzonderheden bevattend boek over Proudhon 6) wijst Georges Gurvitch erop dat Proudhon aan een naschrift bij zijn 'Confessions d'un Révolutionnaire' ('Bekentenissen van een Revolutionair'), 1851, als titel had gegeven 'Apoteose van de Middenstand' en dat hij 'droomde van een verzoening van proletariaat en middenstand'.

In het na zijn dood verschenen boek 'Teorie van de Eigendom' ('Théorie de la Propriété') zou Proudhon zeggen: 'De arbeidersproduktieassociaties zijn niet bedoeld om de individuele aktiviteiten te vervangen door gemeenschappelijke aktiviteiten zoals in 1848 ten onrechte werd gedacht, maar om de kleine en middelgrote fabrikanten en de kleine boeren toegang te verlenen tot ontdekkingen, machines, verbeteringen en metoden die anders voorbehouden zouden zijn gebleven aan de grote ondernemingen en vermogens 7).

Maar Proudhon nam op dit punt geen duidelijk standpunt in. Proudhon was een levende tegenstrijdigheid. Hij kon het eigendom hekelen als oorzaak van onrecht en uitbuiting en prijzen als waarborg voor persoonlijke onafhankelijkheid.

Bovendien bestaat er teveel een neiging om Proudhon over één kam te scheren met de kleine 'zogenaamd proudhonse' groep die zich volgens Bakoenin in de laatste jaren van zijn leven rondom Proudhon had gevormd. Deze aardig reaktionaire groep was volgens hem 'een doodgeboren kind' 8). Deze groep pleitte in de 'Eerste Internationale' tevergeefs vóór privé-eigendom en tegen kollektivisme. De groep heeft niet lang bestaan, vooral omdat de meeste aanhangers zich makkelijk lieten overtuigen door de argumenten van Bakoenin en al gauw hun zogenaamd proudhonse opvattingen ruilden voor het kollektivisme.

Het laatste restant van de 'mutuellisten', zoals zij zich noemden, verwierp de kollektieve eigendom trouwens maar gedeeltelijk: het enige gebied waarop zij deze kollektieve eigendom bestreden was de landbouw met het oog op het individualisme van de franse boeren; maar wat het vervoer betreft waren ze het er wel mee eens terwijl ze het woord zelfbestuur in de industrie verwierpen maar de verwezenlijking ervan in feite eisten 9).

Dat ze bang waren voor het woord zelfbestuur kwam vooral door het tijde-

lijke bondgenootschap dat de kollektivistiese Bakoenin tegen hen met zijn groep aanging met een aantal 'otoritaire' marxisten die er, zoals Lucraft op het kongres in Bazel, nauwelijks een geheim van maakten dat ze voorstanders waren van staatsbestuur over de ekonomie.

De marxistiese laster heeft de rest gedaan, door de niet zo vooruitstrevende denkbeelden van zijn epigonen aan Proudhon toe te schrijven.

In feite gaat Proudhon met zijn tijd mee. Zoals Pierre Haubtmann in zijn dissertatie 10) benadrukt is Proudhon 'vaak voorgesteld als iemand die zich tegen het beginsel van de grootindustrie keerde'. Ten onrechte. Het is waar dat hij bij het voorzien van de Moloch-fabriek – evenals bij het voorzien van de overal zijn grijparmen uitstekende staat – de schrik te pakken krijgt en daardoor de neiging heeft zijn toevlucht te zoeken bij de kleine onderneming en bij decentralisatie. Maar het zou een grote vergissing zijn te denken dat hij op ekonomies gebied tegen het beginsel van de massaproduktie is.

Integendeel, hij wijdt lange – en soms enthousiaste bladzijden aan de noodzaak, de betekenis en de grote toekomst van de grote arbeiders-produktieassociaties. Hij is dus niet tegen de grootindustrie, hij is er zelfs vóór. Maar hij wil deze industrie vermenselijken, de kwade krachten die erin verborgen zijn bezweren, er een gemeenschappelijk bezit van maken door hem in handen te geven aan een gemeenschap 'van gelijke, vrije en verantwoordelijke werkers'. Proudhon begrijpt dat het onmogelijk is de klok terug te zetten 11). Hij is voldoende realist om te zien, zoals hij in zijn 'Carnets' ('Aantekeningen') zegt, dat 'de kleinindustrie een even dwaze onderneming is als het kleine boerenbedrijf'. Met betrekking tot de moderne grootindustrie met zijn behoefte aan grote aantallen arbeidskrachten en vérgaande mechanisering is Proudhon een uitgesproken kollektivist: 'De grootindustrie en de grote landbouwbedrijven moeten in de toekomst uit de arbeidersproduktieassociaties ontstaan 12).

In zijn 'Idée générale de la Révolution au XIXe siècle' ('Grote Lijnen van de revolutie in de negentiende eeuw') – 1851 – komt Proudhon herhaaldelijk op deze moderne en naar mijn smaak zelfs futuristiese opvatting terug: 'De associaties van arbeiders, die een protest zijn tegen de loonslaversnij, zijn geroepen om in de nabije toekomst een belangrijke rol te spelen. Deze rol zal met name bestaan in het beheer van de grote werkinstrumenten en in de uitvoering van bepaalde taken die een vérgaande funktieverdeling "eisen" en een grote kollektieve kracht'.

In zijn boek 'Justice' ('Rechtvaardigheid') – 1858 – toont Proudhon zich verontwaardigd over het feit dat men hem heeft durven kenmerken als een tegenstander van techniese vooruitgang 13). In zijn kort na zijn dood verschenen laatste werk 'De la Capacité politique des classes ouvrières' (Over de poli-

tieke kwaliteiten van de arbeidersklasse') zegt hij nog eens: 'De aanleg van de spoorwegen had men moeten toevertrouwen aan associaties van werkers. Bij industrie, mijnbouw, metaalbewerking en zeevaart op grote schaal heeft de associatie zijn plaats, niemand die dit nog zal betwisten' 14).

In mijn boek over het 'Anarchisme' heb ik al gelegenheid gehad de belangrijkste voorwaarden 15) te vermelden voor de mogelijk van arbeiderszelfbestuur. Ik zal ze hier nog eens herhalen: Ieder lid heeft een onverdeeld recht op de aktiva van de associatie. Iedere werker moet een deel op zich nemen van het onaangename en zware werk. Hij moet in de associatie werk doen en kennis verzamelen en verschillende rangen bekleden waardoor hij een vrij algemene vorming krijgt. Proudhon houdt er uitdrukkelijk aan vast dat 'de werker overal in een associatie' gewerkt moet hebben. De arbeidsverdeling is dan voor de werker geen oorzaak van achteruitgang meer; hij wordt juist vormingsmiddel en waarborg voor zijn zekerheid 16).

Hier maakt Pierre Haubtmann in een kommentaar op Proudhon de opmerking dat voor Marx 'de autonome werkplaats' – op het ogenblik zouden we zeggen de automatie – door tot het uiterste doorgevoerde arbeidsverdeling en arbeidstijdverkorting voor ieder mens een 'alzijdige ontwikkeling' bereikbaar maakt. De machine neemt de plaats in van de mens en zijn vervreemding wordt ongedaan gemaakt niet in het werk maar in de vrije tijd. Dit vooruitzicht is voor Proudhon niet erg aanlokkelijk. Voor hem is de mens in wezen een producent. Hij zou hem voortdurend aan het werk willen zien. Zijn denken in dit opzicht is het tegengestelde van het onstuimige 'Droit à la Paresse' ('Recht op Luiheid') van Paul Lafargue. Voor de sterk puriteinse geest, voor de Sint Paulus van het socialisme die Proudhon was, stond vrije tijd heel dicht bij sexuele losbandigheid 17).

Hij meent dat de opheffing van de vervreemding moet komen van een produktiewijze die de arbeider een totaalbeeld geeft van het arbeidsproces 18).

In een vergelijking tussen Marx en Proudhon haalt Gurvitch de volgende passage aan uit 'Justice': 'De geest woont niet meer in de arbeider, maar in de machine. Wat voor de arbeider een geestelijke verrijking zou behoren te zijn stompt hem af. Hieraan zou alleen een eind kunnen komen "als de werkers weer vrij" kunnen produceren, i.p.v. zoals nu zij ten behoeve van enkele uitbuiters de zeggenschap over hun arbeidskracht verloren." Proudhon verwacht dat zelfbestuur gepaard zal gaan met een hogere produktiviteit door de arbeidsvreugde die op de opheffing van de ontvreemding van de arbeidskracht zal volgen. 19)

Na deze uitweiding komen we terug tot de opsomming van de belangrijkste voorwaarden voor de verwezenlijking van zelfbestuur volgens Proudhon:

'De funktiebekleding wordt door verkiezingen geregeld en reglementen gelden alleen als ze door de leden zijn goedgekeurd. De beloning is in overeenstemming met de aard van de funktie, met de bekwaamheid en met de grootte

van de verantwoordelijkheid. Ieder lid deelt in de winst naargelang zijn prestaties. Ieder is vrij de vereniging of associatie te verlaten als hij dat wil en daarbij verrekening van de gewerkte tijd vragen en regeling van zijn rechten.'

De verenigde werkers kiezen hun werklieden, technici, architekten en boekhouders. Proudhon legt er de nadruk op dat het proletariaat nog bepaalde bekwaamheden mist. Erkend moet worden dat 'de arbeidersklasse door zijn onvoldoende inzicht en zijn gebrek aan ervaring op zakelijk gebied nog niet in staat is grote belangen als handel en grootindustrie te beheren, hij is nog niet tegen zijn rol opgewassen. Het proletariaat heeft nog niet voldoende bekwame mensen' 20).

Daarom is het noodzakelijk bij het zelfbestuur gebruik te maken van de diensten van 'mensen die op het gebied van handel en industrie hun bekwaamheden bewezen hebben' om de arbeiders in de geheimen van het zakendoen in te wijden en dit tegen een vast inkomen: 'Onder de zon van de revolutie is voor iedereen plaats' 21).

Terloops merken we op dat deze libertaire opvatting van het zelfbestuur in lijnrechte tegenstelling staat tot het paternalistiese staatsmodel van zelfbestuur dat Louis Blanc had geschetst in een ontwerp-dekreet van 15 september 1849 22). De schrijver van de 'Organisation du Travail' wilde arbeidersassociaties instellen onder bescherming en met fondsen van de staat. Hij wilde een van bovenaf vastgestelde verdeling van de winst, als volgt:
25% kapitaalafschrijving
25% sociaal fonds
25% reserve fonds
25% te verdelen onder de werkers.
Van zulk een zelfbestuur wilde Proudhon niets weten. Voor de rechtlijnige figuur die hij was, was geen kompromis mogelijk. De verenigde werkers moesten 'zich niet aan de staat onderwerpen', maar 'zelf de staat zijn' 23). De associatie heeft het recht alles op te bouwen en te veranderen zonder inmenging van andere bestuursorganen.

Proudhon wilde 'tot regeren komen via de associaties, niet tot associaties via de regering' 24).

Hij waarschuwde tegen de illusie dat de staat zoals de 'otoritaire' socialisten zich die dromen vrij zelf bestuur zou dulden. Hoe zou die staat 'naast een centrale macht de vorming van daaraan vijandige centra' kunnen toelaten? Zijn rechtlijnigheid wordt profeties in de volgende waarschuwing: 'Initiatieven, spontane en onafhankelijke aksies van groepen en individuen leiden tot niets zolang ze de overmacht van een centraliserende staat tegenover zich vinden'. 25)

Proudhon voorziet hier het drama van het zelfbestuur in onze tijd zoals het wordt uitgeprobeerd in diktatoriale staten als Joegoslavië en Algerije. De

staatsopvatting over zelfbestuur heeft het helaas gewonnen van de libertaire opvatting, die op de kongressen van 'de Eerste Internationale' de grootste aanhang telde. Toen op het kongres van Lausanne in 1867 de rapporteur, de Belg César de Paepe voorstelde de te nationaliseren ondernemingen tot eigendom van de staat te maken, zei Charles Longuet, die toen libertair was: 'Akkoord, op voorwaarde dat we de staat definiëren als de gemeenschap van de burgers, verder dat het beheer van die ondernemingen niet in handen komt van staatsambtenaren maar van arbeidersmaatschappen'. Op het kongres in Brussel het volgend jaar – 1868 – werd het debat voortgezet en dezelfde rapporteur had nu de gevraagde uitwerking in zijn voorstel opgenomen; 'De gemeenschappelijke eigendom behoort aan de maatschappij in zijn geheel maar het beheer ervan wordt overgedragen aan associaties van arbeiders. De staat is alleen de federatie van de verschillende groepen werkers'. Met deze nadere uitwerking werd het voorstel aangenomen 26).

Het optimisme waarvan Proudhon in 1848 met betrekking tot het zelfbestuur had blijk gegeven, zou door de feiten min of meer worden gelogenstraft. Een paar jaar later, in 1857, uitte hij scherpe kritiek op de toen nog bestaande arbeidersassociaties. Ze waren uitgegaan van naïeve en utopiese gedachtengangen en van illusies. Hun onervarenheid was hun duur komen te staan. Ze hadden zich geïsoleerd door aansluiting te bemoeilijken of tegen te gaan. Ze waren opgetreden als een werkgeverskollektief. Ze hadden geen weerstand kunnen bieden aan de drang tot hiërarchies en elitair denken. Onderlinge onenigheid, rivaliteit, weglopen en verraad, alle kwalen van de kapitalistiese ondernemingen, alleen nog in ernstiger vorm vaak, waren aan de orde van de dag. Als de direkteuren de kneepjes van het vak kenden verdwenen ze 'om als baas en grote meneer voor zichzelf te beginnen'.

Elders hadden de leden de onderlinge verdeling geëist van de opbrengsten.

Van de enkele honderden arbeidersproduktieassoclaties die in 1848 waren opgericht, bestonden er negen jaar later nog maar een stuk of twintig.

Tegenover deze bekrompen, individualistiese mentaliteit stelde Proudhon een 'universele', 'sintetiese' opvatting van zelfbestuur. Want de taak die voor de toekomst was weggelegd was heel wat meer dan 'het samenbrengen van een paar honderd arbeiders in associaties', nee, die zou bestaan in 'de ekonomiese hergroepering van een volk van 36 miljoen zielen'. De arbeidersproduktieassociaties van de toekomst zouden 'niet het belang van enkele groepjes moeten dienen, maar het belang van het hele volk' 27).

Het zelfbestuur eiste dus 'een zekere opvoeding' van de zelfbestuurders. 'Je wordt niet geboren als zelfbestuurder, er is een vorming voor nodig.' De moeilijkste taak van de associaties was 'het entoesiasmeren van de leden'. Wat hun ontbroken had – Proudhon herhaalde hier zijn waarschuwing uit 1851 – waren 'mensen die uit de arbeidersmassa's waren voortgekomen en die in de

school van de uitbuiters hadden geleerd het zonder hun te doen'. Het was niet zozeer zaak een 'kapitaalmassa' te vormen als wel een 'mensenkapitaal'.

Wat de juridiese kant van de zaak betreft was Proudhon oorspronkelijk van mening geweest dat de ondernemingen eigendom van de arbeidersassociaties moesten zijn. Georges Gurvitch wijst erop dat hij zijn oorspronkelijke opvatting 'dat de producentengroepen bezitters moesten zijn' 28), naderhand had laten vallen. In een na zijn dood verschenen geschrift 29) maakte hij daartoe onderscheid tussen bezit en eigendom. Het eigendom is absolutisties, aristokraties, feodaal en despoties, het bezit is demokraties, republikeins en gaat uit van gelijkheid: bezit is het vruchtgebruik van iets dat in beheer en gebruik is gegeven maar dat onoverdraagbaar en onvervreembaar is. De producenten zouden hun produktiemiddelen in 'leen' krijgen zoals de oude Germanen. Ze zouden er geen eigenaar van zijn. Deze 'hogere vorm' van bezit zou alle voordelen van eigendom en associatie bieden zonder de nadelen ervan. Na de eigendom zou er, zoals Gurvitch in zijn kommentaar zegt, een federatief gemeenschappelijk eigendom komen waarvan de drager beslist niet een staat zou zijn maar de gezamenlijke producenten verenigd in een grote landbouw- en industriële federatie.

De ekonomiese federatie zou zo een 'tegenwicht' gaan vormen tegen de staat, die nu niet meer uit het woordenboek van Proudhon geschrapt was maar wel een fundamentele verandering had ondergaan.

Als Proudhon nu in de toekomst kijkt ziet hij een herziene en verbeterde vorm van zelfbestuur: 'De aankondiging geschiedt niet door een holle retorika maar door de ekonomiese en maatschappelijke noodzaak: het ogenblik nadert waarop wij niet verder kunnen zonder dat die nieuwe voorwaarden vervuld zijn. De klassen verdwijnen in één grote associatie van producenten 30).

Op welke basis moet het goederen- en dienstenverkeer tussen de verschillende arbeidersproduktieassociaties plaats hebben.

Proudhon was eerst van mening dat de ruilwaarde van alle goederen gemeten kon worden in de hoeveelheid werk die voor hun voortbrenging nodig was. De verschillende produktieassociaties zouden hun produkten tegen kostprijs verkopen.

De werkers zouden betaald worden in 'arbeidsbonnen' en konden de goederen op de ruilbanken of in de gemeenschapswinkels kopen tegen de kostprijs, berekend in gewerkte uren.

Deze opvatting, die wel aangeduid wordt met de term mutuellisties, was min of meer utopies, of in ieder geval binnen een kapitalisties stelsel moeilijk in praktijk te brengen. De Volksbank, die Proudhon begin 1849 oprichtte, slaagde er wel in in zes weken 20.000 inschrijvingen binnen te halen maar er was hem geen lang leven beschoren. De snelle toename van de macht

van prins-president Louis Bonaparte was wel een van de oorzaken hiervan, maar het getuigde van weinig werkelijkheidszin om te denken dat het mutuellisme zich als een olievlek zou uitbreiden en om uit te roepen, zoals Proudhon toen deed: 'De nieuwe wereld is gekomen, de beloofde maatschappij, die op de oude is geënt en deze langzamerhand verandert'.

Ik geloof dat Pierre Haubtmann in zijn proefschrift terecht gewezen heeft op het gebrek aan werkelijkheidszin waarvan dit mutuellisme uit de jaren 1846 tot 1848 getuigde. Maar hij heeft Proudhon misschien toen wel onrecht aangedaan door de nadruk die hij legt op Proudhons jeugdzonden, waarvan deze vrij spoedig is teruggekomen door konkretere en positievere ideeën over het arbeiders-zelfbestuur.

De beloning op basis van het aantal gewerkte uren was om meer dan één reden aanvechtbaar. Rond 1880 uitten de libertaire kommunisten van de school van Kropotkien, zoals Malatesta, Elisée Reclus, Carlo Cafiero, enz. daar veel kritiek op. Ze meenden dat deze wijze van beloning op de eerste plaats onrechtvaardig was. 'Drie uur werk van Piet', zegt Cafiero, 'zijn soms evenveel waard als vijf uur werk van Paul'. De waarde van werk wordt ook nog door andere faktoren bepaald dan door de arbeidstijd; b.v. de intensiteit en de opleiding. Er zou ook rekening moeten worden gehouden met de gezinslasten van de werker. Dezelfde bezwaren zijn te vinden in de 'Kritiek op het programma van Gotha', die Karl Marx in 1875 schreef, maar die de duitse sociaal-demokraten tot 1891 hebben weten weg te moffelen, zodat de 'libertaire kommunisten' hem niet kenden toen zij met Proudhon diskussieerden.

Bovendien meende de school van Kropotkien, blijft de werker binnen een kollektivisties systeem een loontrekker, een slaaf van de gemeenschap die zijn arbeidskracht koopt en kontroleert. De beloning op basis van het aantal gewerkte uren kan geen ideaal zijn, hoogstens een tijdelijke oplossing. We zouden ons niet meer moeten laten leiden door onze boekhoudmoraal met zijn 'debet en krediet'-filosofie.

Dit beloningsstelsel is het produkt van een gematigd individualisme dat in strijd is met de gemeenschappelijke eigendom van de produktiemiddelen. Een grondige en revolutionaire verandering van de mens zal daardoor nooit tot stand komen. Met 'anarchie' kan dit selsel niet samengaan.

Een nieuwe bezitsvorm vraagt een nieuwe beloningwijze. De diensten die aan de gemeenschap worden bewezen kunnen niet in geld worden uitgedrukt. De behoeften moeten meer maatstaf zijn dan de diensten. Wat allen tezamen hebben voorgebracht behoort aan allen, en iedereen heeft het recht daarvan zijn deel te nemen. AAN IEDER VOLGENS ZIJN BEHOEFTEN, dat moest de leuze zijn van de libertaire kommunisten 31).

Maar Malatesta, Kropotkien en hun vrienden schijnen er geen rekening mee te

hebben gehouden dat Proudhon zelf hun bezwaren, althans gedeeltelijk al voorzien had en dat hij uiteindelijk zijn oorspronkelijke opvatting heeft herzien.

In zijn boek 'Théorie de la Propriété, dat na zijn dood is uitgegeven, schreef hij dat hij alleen in zijn Premier Mémoire (Eerste Opstel), dat uit 1840 dateert, het standpunt had ingenomen van gelijk loon voor gelijk werk: 'Er waren twee dingen die ik vergeten was te zeggen: ten eerste, dat de waarde van werk bepaald wordt door zowel de duur als de intensiteit; ten tweede, dat bij de vaststelling van het loon van een werker buiten beschouwing moeten blijven de kosten van zijn opleiding en zijn onbetaalde leertijd, evenals die van zijn dekking tegen arbeidsrisico's welke groter of kleiner zijn naar gelang het beroep!'

Proudhon vond dat hij deze 'vergeetachtigheid' 'goedgemaakt' had in zijn volgende geschriften, waarin hij stelde dat de ongelijke kosten en gevaren vergoed moesten worden door onderlinge solidariteit 32). We moeten er hier op wijzen dat Proudhon de beloning van de leden van de arbeidersproduktieassociaties niet als een 'loon' beschouwde maar als een deling van de arbeidsresultaten die in vrij overleg tussen de aangesloten en gemeenschappelijke verantwoordelijke werkers was vastgesteld. Het zelfbestuur zou geen enkele zin hebben als dit niet het geval was, merkt Pierre Haubtmann naar aanleiding hiervan terecht op.

De 'libertaire kommunisten' verweten aan het mutuellisme van Proudhon en het konsekwentere kollektivisme van Bakoenin ook dat deze niets zeggen over de vorm die de beloning van de arbeidskracht in een socialisties stelsel zou moeten krijgen. Ze schijnen daarbij toch wel over het hoofd te hebben gezien dat de twee grondleggers van het anarchisme de maatschappij niet voortijdig in een strak kader hebben willen opsluiten. Ze wilden in dit opzicht aan de arbeidersproduktieassociatie de grootst mogelijke vrijheid laten.

Bakoenin wilde het kollektivisme in praktijk gebracht zien 'in verschillende vormen en op verschillende wijzen, afhankelijk van de plaats, de streek, de gemeente, het ontwikkelingspeil en de wensen van de bevolking' 33).
Maar de rechtvaardiging in deze soepelheid en van deze afwijzing van overhaaste oplossingen werd door de 'libertaire kommunisten' zelf verschaft toen zij er, in strijd met hun door ongeduld geïnspireerde toekomstverwachtingen, op wezen dat in hun ideale maatschappij 'het werk veel meer zou opleveren dan er voor iedereen nodig was'. Er konden pas typisch 'kommunistiese' beloningsvormen worden ingevoerd inplaats van de 'burgerlijke' als het tijdperk van overvloed zou aanbreken. Niet eerder, zeggen Marx en Lenin, niet helemaal ten onrechte maar ook niet helemaal vrij van staatsdenken 34).

Toen Malatesta in 1884 het Programma schreef voor een Anarchistiese Inter-

nationale, waarvoor toen plannen bestonden, meende ook hij dat in het eerste begin het kommunisme alleen op heel beperkte gebieden verwezenlijkt zou kunnen worden en dat 'voor de rest' 'voorlopig' met het kollektivisme genoegen zou moeten worden genomen: 'Voor de verwezenlijking van het kommunisme is het nodig dat de leden van de maatschappij over hoog ontwikkelde morele kwaliteiten beschikken, dat er een diep gewortelde en sterke solidariteit onder hen heerst, eigenschappen die het vuur van de revolutie misschien niet zo gemakkelijk doet ontstaan, vooral niet omdat in het begin de materiële omstandigheden zullen ontbreken die de ontwikkeling daarvan kunnen begunstigen 35).

Na Malatesta zal de revolutionair-sindikalist Fernand Pelloutier het nog sterker zeggen: 'Niemand gelooft dat de volgende revolutie het zuivere kommunisme zal brengen'. 'Doordat die revolutie ongetwijfeld zal uitbreken voordat de anarchistiese opvoeding voltooid zal zijn, zullen de mensen zeker niet rijp genoeg zijn om zich voldoende in de hand te hebben. We moeten de mensen nemen zoals ze zijn, dat wil zeggen zoals de oude maatschappij ze zal achterlaten' 36).

Probleem vormt de kwestie van het al of niet handhaven in een kollektivistiese of zelfbestuurde ekonomie, van de konkurrentie, één van de erfenissen van de burgerlijke ekonomie.

Zoals Proudhon in het individuele bezit van de arbeidskracht van de producent een garantie zag voor zijn persoonlijke onafhankelijkheid, zo zag Proudhon in de konkurrentie 'de uitdrukking van de sociale zelfwerkzaamheid' en 'de uitdrukking van de garantie voor "vrijheid" van de arbeidersproduktieassociaties. Bovendien zal de konkurrentie nog lang een onvervangbare stimulans zijn die onmisbaar is willen we niet dat 'de hoog opgevoerde aktiviteit van de industrie in elkaar zakt'. 'Neem de konkurrentie weg, de drijfkracht van de maatschappij, en de maatschappij staat stil als een klok waarvan de veer is losgesprongen' 37).

Proudhon stelde de volgende praktiese oplossingen voor: 'De arbeidersproduktieassociatie verbindt zich tegenover de andere associaties om de gevraagde goederen en diensten altijd te leveren tegen de prijs die zo dicht mogelijk bij de kostprijs ligt. De arbeidersproduktieassociatie zal daarvoor afzien van ieder monopolisties samengaan met andere associaties en zich onderwerpen aan de wet van de konkurrentie en zijn boeken en archieven openstellen voor de anderen, die het recht hebben toezicht te houden en de arbeidersproduktieassociatie te ontbinden'. 38)

'Konkurrentie en associatie steunen op elkaar. De betreurenswaardigste vergissing van het socialisme is dat de konkurrentie wordt gezien als bedreiging van de maatschappij. Er kan geen sprake van zijn de konkurrentie te vernietigen. Waar het om gaat, is er een evenwichtige formule voor te vinden, ik zou willen zeggen een beveiligingssysteem' 39).

Louis Blanc kon sarkasties zijn over dit vasthouden van Proudhon aan het konkurrentiebeginsel: 'Je begrijpt die mensen niet die een of andere geheimzinnige verbinding hebben weten te bereiken tussen twee zo tegenstrijdige beginselen. Hoe komt iemand erbij om de associatie te enten op de konkurrentie: het komt neer op het vervangen van eunuchen door hermafrodieten' 40).

Louis Blanc streefde naar 'een eenheidsprijs' die de staat moest vaststellen en wilde iedere konkurrentie tussen gelijksoortige bedrijven onmogelijk maken. Proudhon antwoordde hierop dat 'alleen de konkurrentie de prijs kan regelen', dat wil zeggen naar tevredenheid van de konsument, dus om geen gebruik te moeten maken van diensten waarvoor een te hoge prijs wordt gevraagd 41).

Het is zeker niet waar dat Proudhon de nadelen van de konkurrentie niet zag, hij had daar ook meer dan genoeg over geschreven in zijn 'Philosophie de la Misère' (Filosofie van de armoede). Hij wist dat konkurrentie een bron is van ongelijkheid. Hij zag dat 'in de konkurrentie de grootste bataljons de overwinning behalen'. Zolang vraag en aanbod 'anarchisties' is (in de slechte betekenis van het woord) en er alleen privébelangen mee gediend zijn, leidt konkurrentie onherroepelijk tot burgeroorlog en uiteindelijk tot oliegarchie. 'De konkurrentie doodt de konkurrentie' 42).

Maar Proudhon meende dat het ontbreken van konkurrentie even rampzalig zou zijn. Als voorbeeld noemde hij het (franse) staatsmonopolie op tabak en tabaksartikelen. Doordat dit monopolie geen konkurrentie te duchten heeft, levert het te dure diensten en presteert het te weinig. Als alle ekonomiese aktiviteiten zo in monopolies werden ondergebracht zou het de natie volgens hem niet meer mogelijk zijn inkomsten en uitgaven met elkaar in evenwicht te brengen 43).

Maar de konkurrentie volgens de denkbeelden van Proudhon is niet de aan zichzelf overgelaten konkurrentie van de kapitalistiese ekonomie. De konkurrentie van Proudhon wordt geleid door een hoger beginsel, waardoor hij 'vermaatschappelijkt' wordt. Uitgangspunt hierbij is een eerlijk goederenverkeer waarin solidariteit het handelen bepaalt. Het persoonlijk initiatief krijgt de kans om zich volledig te ontplooien maar de gemeenschap plukt de vruchten die nu door de kapitalistiese toeëigening op de verkeerde plaats terechtkomen 44).

Het is zonder meer duidelijk dat deze opvatting gedeeltelijk utopies is. De konkurrentie en de zogenaamde marktekonomie leiden onherroepelijk tot ongelijkheid en uitbuiting zelfs als de uitgangsposities voor alle betrokken partijen precies gelijk zijn. Een samengaan met arbeiderszelfbestuur is alleen tijdelijk mogelijk, als een onvermijdelijke noodoplossing, totdat:

1. zich bij de zelfbestuurders een mentaliteit heeft ontwikkeld die streeft

naar 'eerlijkheid in het ruilverkeer', zoals Proudhon het noemde 45);
2. en vooral de maatschappij van de fase van schaarste is overgegaan naar de fase van de overvloed, waarin de konkurrentie geen reden van bestaan meer zou hebben.

Maar het lijkt gewenst dat in deze overgangsperiode de konkurrentie, zoals dat op het ogenblik ook het geval is in Joegoslavië, beperkt blijft tot het gebied van de konsumptieartikelen omdat hij hier de belangen van de konsumenten dient 46).

Niettemin leidt de konkurrentie in Joegoslavië vaak tot eksessen en tot irrationele beslissingen, iets waarop de otoritaire tegenstanders van de marktekonomie graag wijzen. De konkurrentie is nuttig als stimulans voor de ondernemingsgeest en als middel in de strijd tegen de duurte maar een ander effekt is dat bij de joegoslaviese zelfbestuurders maar al te vaak een egoïstiese en bijna kapitalistiese instelling blijft bestaan zonder enige zorg voor het algemeen belang. Tussen haakjes het arbeiderszelfbestuur in Joegoslavië ondervindt op het ogenblik kritiek van Kuba en China, juist omdat het niet in staat is konkurrentie en socialisme met elkaar te verzoenen.

Lang voordat de hedendaagse 'otoritairen' hun aanvallen richtten op het verbinden van zelfbestuur en konkurrentie, hadden de 'libertaire kommunisten' uit de tachtiger jaren kritiek geuit op de kollektivistiese ekonomie volgens ideeën van Proudhon, die gebaseerd waren op een onderlinge strijd met weliswaar met gelijke startpunten maar ook met de zekerheid dat de konkurrentie zou eindigen in een overwinning voor de één en een nederlaag voor de ander, terwijl het goederenverkeer uiteindelijk zou gaan verlopen volgens de wet van vraag en aanbod, 'hetgeen neerkwam op pure konkurrentie en een puur burgerlijk stelsel'. Deze woordkeus lijkt veel op die welke sommige kommunistiese kritici op het ogenblik bezigen tegen het joegoslaviese eksperiment. Zij menen zelfbestuur en op konkurrentie gebaseerde marktekonomie over één kam te kunnen scheren alsof die twee begrippen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Een voorbeeld hiervan was 'Che' Guevara die wantrouwig tegenover zelfbestuur stond omdat hij het synoniem achtte met konkurrentie 47).

Om op Proudhon terug te komen; die zag heel goed in dat de arbeidersproduktieassociaties in hun bestuur als een eenheid te werk moeten gaan. Hij onderstreepte de 'noodzaak van centralisatie en eenheid'. 'Het in zichzelf opgesloten provincialisme' waarover sommigen het wel hebben gehad, heb ik bij hem niet kunnen ontdekken. Hij stelt de vraag: 'Zijn de arbeiders die de grote industriële bedrijven runnen, geen vorm van eenheid? Wij stellen de industriële organisatie in plaats van de regering en de ekonomiese koncentratie in plaats van de politieke koncentratie'.

Het zelfbestuur is voor Proudhon de eindelijk 'tot leven en tot organisatie gekomen' maatschappij, 'de hoogste vorm van vrijheid en orde die de mensheid kan bereiken'. En in een opwelling van geestdrift schrijft hij: 'Wij zijn vrij, we zijn uit onze kokon gekropen. Alle verhoudingen zijn omgekeerd. Gisteren liepen we met het hoofd omlaag. Ons leven gaat veranderen. Zo maakt onze eeuw revolutie' 48).

Ondanks het belang dat hij aan eenheid hecht, is Proudhon echter bang voor otoritaire planning, zodat hij instinktmatig de voorkeur geeft aan een door solidariteit geïnspireerde konkurrentie. Het later anarchisme is in dit opzicht echter konsekwenter geweest en staat een libertair-demokratiese planning voor, opgesteld door de basis in het kader van een sindikale konfederatie van zelfbestuurde ondernemingen.

Bakoenin schilderde het volgende toekomstbeeld van de planning in een zelfbestuursstruktuur op wereldnivo: 'De koöperatieve arbeidersproduktieassociaties zijn een nieuw gegeven in de geschiedenis; wij maken de geboorte hiervan mee en op dit ogenblik kunnen we ten hoogste een voorgevoel en zeker geen juist beeld hebben van de enorme vlucht die ze zonder enige twijfel zullen nemen en van de veranderingen in politiek en maatschappelijk opzicht die zij zullen veroorzaken. Het is mogelijk en zelfs zeer waarschijnlijk dat deze associaties eens buiten de grenzen van de huidige gemeenten, provincies en zelfs staten zullen groeien en een nieuwe grondwet zullen doen ontstaan voor de hele mensheid, die niet meer in naties zal zijn verdeeld maar in ekonomiese groepen. Ze zullen zo een enorme ekonomiese federatie vormen met als hoogste orgaan een opperste vergadering. Met behulp van de 'alomvattende, nauwkeurige en gedetailleerde gegevens van een wereldstatistiek' zullen de associaties vraag en aanbod met elkaar in overeenstemming brengen om de lijn en omvang van de wereldproduktie vast te stellen en deze over de verschillende landen te verdelen. Het gevolg is dat er geen of bijna geen kommerciële of industriële krises meer zullen zijn, geen ongewenste stagnatie, geen ekonomiese katastrofes, geen verloren moeite en kapitaal 49).
Er was een onduidelijkheid in de opvatting van Proudhon over het bestuur van het ekonomies leven door de arbeidersproduktieassociaties. Hij zei niet altijd of de zelfbesturende groepen zouden blijven konkurreren met de kapitalistiese ondernemingen, met andere woorden of er, zoals men op het ogenblik in Algerije zegt, naast de socialistiese sektor een partikuliere sektor zou blijven bestaan of dat de produktie in zijn geheel gesocialiseerd en onder zelfbestuur gebracht zou worden.

Anders dan zijn leermeester Proudhon, die op dit punt nog geen beslissing neemt, is Bakoenin een konsekwente kollektivist. Hij ziet helder de gevaren die gepaard gaan met een naast elkaar bestaan van de twee sektoren. Zelfs samen kunnen de arbeiders niet de grote kapitalen vormen die nodig zijn om het op te nemen tegen het burgerlijke grootkapitaal.

Daarnaast bestaat het gevaar dat door de besmetting van de kapitalistiese omgeving binnen de arbeidersproduktieassociaties zelf 'een nieuwe klasse van uitbuiters van de werkkracht van het proletariaat' ontstaat.

In het zelfbestuur is in potentie de ekonomiese bevrijding van de werkende massa's aanwezig maar het zelfbestuur kan de ontwikkeling van al deze symptomen alleen echt tot stand brengen als 'de kapitalen, de industriële installaties, de grondstoffen en de produktiemiddelen het kollektieve eigendom worden van de arbeiders in de landbouw en industrie die onderling een vrije, federale organisatie vormen'. 'Een radikale en blijvende omvorming van de maatschappij is alleen mogelijk door een proces dat heel de maatschappij doortrekt, dat wil zeggen door een maatschappelijke revolutie die het individueel eigendom in kollektief eigendom verandert'. 'In zulk een maatschappelijke organisatie zouden de arbeiders gezamenlijk hun eigen kapitalisten en hun eigen bazen zijn. Het persoonlijk eigendom moet beperkt worden 'tot hetgeen werkelijk persoonlijk gebruikt wordt' 50).

Bakoenin gaf toe dat, zolang de maatschappelijke omwenteling niet is voltooid, de produktiekoöperaties de funktie kunnen hebben de arbeiders te wennen aan zelforganisatie en aan het regelen van hun eigen zaken, en dat ze het eerste begin kunnen zijn van kollektieve werkzaamheid van de arbeiders.

Niettemin was hij van mening dat deze eilandjes in de kapitalistiese maatschappij maar heel weinig konden uitrichten en hij spoorde de werkers aan 'zich minder op te houden met koöperaties dan met stakingen' 51). Dit gaat lijnrecht in tegen het standpunt van Proudhon, zoals Gurvitch heeft opgemerkt. Deze had de illusie dat de kapitalistiese ekonomie spoedig door het arbeiderszelfbestuur zou worden overgenomen en onderschatte het belang van de arbeidersstrijd en van het stakingsrecht 52).

De ideeën van Proudhon over het zelfbestuur vormen zeker niet een samenhangend en evenwichtig leerstellig geheel zonder enige twijfels en onduidelijkheden. Verre van dat. Zij wemelen van tegenstrijdigheden.

Je vindt in Proudhon de mutuellist die de kleine, zelfstandige producent verdedigt en verheerlijkt en hem tracht te beschermen tegen het meedogenloze rad van de vooruitgang, en je vindt in hem de overtuigde kollektivist die geen ogenblik aarzelt om mee te gaan met zijn tijd, met de techniese vooruitgang, met de fabriekmatige produktie en met de grootindustrie.

Je vindt in Proudhon een optimist die in 1848 de spontaan geboren arbeidersproduktieassociaties juichend verwelkomt, en een pessimist die een paar jaar later, in 1857, deze arbeidersproduktieassociaties rondweg een mislukking noemt. Je vindt in Proudhon een dromer die meent dat het mutuellisme binnen het kapitalistiese stelsel gedeeltelijk in praktijk kan worden gebracht en

dat de socialistiese sektor dynamies genoeg zou zijn om zich te verbreiden, en je vindt in hem iemand die veel realistieser is en daarom over dit punt niet veel zegt.

Wat betreft de eigendomsrechten vind je in Proudhon – waar het gaat om het wel of niet direkt afschaffen hiervan als fase voor de stap naar het zelfbestuur – een voorstander van verdelen van de produktiemiddelen onder de arbeiders-producenten. Aanvankelijk wilde hij het eigendom van de produktiemiddelen geven aan de arbeidersproducenten alleen, volgens het beginsel: 'de fabrieken aan de arbeiders en het land aan de boeren'; echter later geeft hij de voorkeur binnen de arbeidersproduktieassociaties iedereen te laten meebeslissen over de aanwending van de produktiemiddelen.

Je vindt in Proudhon een simplistiese denker die een zeer aanvechtbare methode om de waarde van de arbeid te meten voorstelt, en een subtiele denker die naderhand toegeeft dat de arbeidstijd niet de enige rekenmaatstaf kan zijn en tracht dan zijn 'onnauwkeurigheid' weer goed te maken.

Je vindt in Proudhon een man die de partikuliere eigendommen aanvalt en een man die er de lof over zingt, een man die hoog opgeeft van de voordelen van de konkurrentie en een man die de nadelen ervan breed uitmeet. Proudhon slaagt er maar hoogst zelden in tegenstrijdige begrippen met elkaar te verzoenen en hij tracht daarom zijn falen te verbergen door te spreken van het 'met elkaar in evenwicht brengen' van met elkaar in strijd zijnde levenswetten.

Je vindt in Proudhon een strijder voor decentralisatie en federalisme die bang is voor iedere vorm van planning omdat hij vreest daardoor het gezag weer door een achterdeur binnen te laten, en iemand die radikaal voor ekonomiese centralisatie is en wijst op de natuurlijke eenheid van de produktie.

Je vindt in Proudhon een man die wijst op het vermogen en de plicht van de arbeidersklasse om zich volledig los te maken van de burgerlijke instellingen en daardoor de weg opent voor het revolutionair sindikalisme, en je vindt in Proudhon een man die zo bezeten is van de gedachte van de vorming van arbeidersproduktieassociaties dat hij het belang van de arbeidersstrijd onderschat.

Dit is misschien de ernstigste leemte in het denken van Proudhon over zelfbestuur. Er is in zijn denken te weinig van de klaarheid en samenhang die aanwezig waren in de vormen van anarchistiese en revolutionair sindikalisme die in 1936 de prachtige eksperimenten van de spaanse 'kollektivisatie' (colectividades) mogelijk maakten. Als Proudhon het over een 'grote landbouw- en industriële federatie' heeft, werkt hij dit begrip niet in sindikalistiese zin uit, met het gevolg dat het bij hem vaag en onduidelijk blijft.

In de eerste periode van zijn schrijverschap houdt Proudhon zich uitsluitend bezig met de ekonomiese organisatie, van politiek moet hij niets hebben, later zal hij wel aandacht besteden aan het vraagstuk van het territoriale be-

stuur, dat voor hem gebaseerd zal zijn op de otonome gemeente 53), maar hij zal er niet in slagen voldoende duidelijke en samenhangende begrippen te vormen over het verband tussen het gemeentelijke bestuur en de arbeidersproduktieassociaties.

Tenslotte vind je in Proudhon enerzijds iemand die iedere staatsvorm zonder meer afwijst – hij gaat daarbij zover dat hij zelfs een kapitaalverschaffing aan arbeidersproduktieassociaties door een socialistiese staat afwijst – en anderzijds een Proudhon die geen anarchist meer wil zijn maar federalist en de realiteit van een staat in zijn overwegingen betrekt.

Dit zijn, kort samengevat, enkele van de leemten en zwakheden in het denken van Proudhon op het gebied van het zelfbestuur.

Maar hoeveel blijken van helder inzicht en profeties denken staan daar niet tegenover! Iemand die Proudhon leest en de konkrete problemen kent waarmee het zelfbestuur in Joegoslavië en Algerije te maken heeft, bevindt zich bij hem steeds weer op bekend terrein. Bijna alle moeilijkheden die het hedendaagse zelfbestuur tot een drama maken, zijn voorspeld en beschreven in de werken van Proudhon. Proudhon heeft er in felle bewoordingen voor gewaarschuwd: onverenigbaarheid van een almachtige en alomtegenwoordige staat en vrij zelfbestuur, onvoldoende mensen die klaar zijn voor zelfbestuur, onvoldoende mensen met hogere techniese scholing, onvermijdelijkheid, in ieder geval tijdelijk, van marktekonomie met daarmee verbonden een zekere konkurrentie, de moeilijkheid in een vroeg stadium een volledig kommunisme in te voeren, iets wat alleen mogelijk zal zijn als er overvloed heerst en de konsument kan pakken waar hij zin in heeft – allemaal punten waarin Proudhon een vérziende blik heeft getoond.

En waar hij onzeker is, zich tegenspreekt of terugkomt op vroegere opvattingen geeft hij zijn lezer nog onschatbaar belangrijke lessen in het relativeren. Het is opwindend die ontwikkeling te zien van een scheppende geest die steeds in beweging is, steeds op zoek, nooit vastgebakken, nooit dogmaties, inderdaad vaak ongeremd, soms onzorgvuldig, maar ook in staat eigen denkfouten te korrigeren, opvattingen te herzien, open te staan voor de feiten en zijn denken te laten leiden door de praktijk.

Proudhon was trouwens ook te verontschuldigen: op de eerste plaats legde hij de grondslagen voor het arbeiderszelfbestuur en betrad hij daarmee een onbekend gebied, zo nieuw en zo maagdelijk dat niemand zijn gids kon zijn; op de tweede plaats schuilde de tegenstrijdigheid minder in zijn denken dan in het voorwerp van dit denken. Het arbeiderszelfbestuur bergt namelijk van nature tegenstrijdigheden in zich. Het is gedoemd zich tussen twee polen te bewegen: enerzijds de zelfstandigheid van de produktiegroepen, die deze nodig hebben om zich werkelijk vrij en niet langer 'uitgebuit' te kunnen voelen, anderzijds de noodzaak van onderlinge eenheid om te verzekeren dat het

algemeen belang voor het privébelang gaat voorzover dit laatste uiteraard in strijd met het eerste is.

Ik meen dat deze onderlinge eenheid het beste kan worden veilig gesteld door het revolutionaire-sindikalisme dat het geschiktste is voor deze taak omdat het rechtstreeks en zonder inmenging van buitenaf uit de arbeiders zelf voortkomt. Maar waar zulk een sindikalisme niet wil ontstaan, of het onvoldoende dóórgedacht is, waar de betekenis ervan te laag wordt aangeslagen, waar het getemd is, waar het beschouwd wordt als een 'farce', als het vijfde wiel aan de wagen, daar kan het niet anders of de staat krijgt de rol van koördinator. Uiteraard een staat die van nature er vooral op bedacht is zijn eigen voortbestaan veilig te stellen, zijn bevoegdheden uit te breiden, zelfstandigheid te beperken en vrijheden te beknotten.

Uiteindelijk vindt in wezen de tegenstrijdigheid van het arbeiderszelfbestuur zijn oorzaak in de onvoldoende ontwikkeling van het proletariaat als gevolg van historiese zaken. Het kapitalistiese stelsel en de daarmee samenhangende louter op verbetering van de arbeidsvoorwaarden ingestelde sindikaten hebben de arbeiders niet of heel slecht voorbereid op hun funktie van zelfbestuurders.

Ze zijn daardoor voor lange tijd genoodzaakt de nodige deskundigen, technies leiding gevenden, boekhoudkundigen enz. buiten hun eigen kring te zoeken. Waar deze deskundigheid prakties niet aanwezig is, zoals in Algerije, ondervindt het zelfbestuur ernstige belemmeringen: kort geleden stelde iemand dat het zelfbestuur in Algerije 200.000 boekhouders nodig had, terwijl de plannen van de algemene regering in de richting gaan van een urgentieopleiding van 20.000 boekhouders per jaar. Maar waar de nodige deskundigheid althans gedeeltelijk bestaat, leidt de injektie van buitenaf weer tot afhankelijkheid van het zelfbestuur.

'Toezichthoudende organen; die de zelfbestuurders op de technies en boekhoudkundig gebied zogenaamd belangeloos bijstaan, hebben de neiging hen te verdringen en hun plaats van bestuurders te gaan innemen.'.

Deze ernstige moeilijkheden zullen pas kunnen verdwijnen als de droom van Ferdinand Lassalle en Rosa Luxemburg werkelijkheid zal zijn geworden en 'wetenschap en arbeidersklasse' zullen samengaan, waardoor de 'bourgeoisie' haar macht verliest. Naar gelang de ontwikkeling van de massa toeneemt zal de maatschappelijke bestaansgrond voor bourgeoisie wegvallen. De bourgeoisie worden 'simpele' uitvoerders, de arbeiders die op ieder ogenblik kunnen worden afgezet. Door de toename van de kennis wordt voor de arbeiders in de arbeidersproduktieassociatie de mogelijkheid groter de bourgeoisie te kontroleren 54).

Het socialisme is gedoemd een leeg begrip te blijven, een demagogiese, holle slogan zolang de werkers niet zelf in staat zijn de produktie te besturen en

door machten van buitenaf of door eigen keuze onderworpen blijven aan een parasiterende burokratie. Overigens een burokratie die zich niet alleen op dezelfde wijze als de kapitalisten waar ook haar positie trachten te behouden, maar die ook bij haar ontstaan een nieuwe klasse gaat vormen.

In landen als Joegoslavië en Algerije is het zelfbestuur nog ver van volmaakt maar het geeft aan de massa's toch maar de gelegenheid praktiese ervaringen op te doen met demokratie en bestuurswerkzaamheden, terwijl het bovendien hun werklust stimuleert (mits deze natuurlijk billijk beloond wordt, iets wat niet altijd het geval is); het geeft hun een gevoel voor eigen verantwoordelijkheid en houdt niet, zoals de overal aanwezige almachtige staat, de onuitroeibaar lijkende passiviteit, onderworpenheid en minderwaardigheidsgevoelens in stand welke het gevolg zijn van een eeuwenlang slavenbestaan.

Het kan haast niet anders of het zelfbestuur moet uiteindelijk zijn leerjaren met sukses bekroond zien. Zou het niet zo zijn, dan zou het socialisme in zijn historiese opdracht gefaald hebben. Zoals Proudhon opmerkte: 'Heel de toekomst van de arbeiders hangt van dat antwoord af. Is dit positief dan gaat er een nieuwe wereld voor de mensheid open, zo niet, dan kan het proletariaat voor hier op aarde wel alle hoop laten varen'; laat het zich dat voor gezegd houden 55).

NOTEN

1) 'Idée générale de la Révolution au XIXe siècle', 1851, uitgave Rivière, pp. 363-364
2) Ibidem, pp. 277-278, 329
3) 'Manifeste électoral', Le Peuple no. 4, 8-15 november 1848 in Mélanges, 1848-1852, 1868, dl. I
4) Ibidem, een bijna gelijkluidende passage treft men aan in 'Idée générale...' p. 280
5) Manifeste électoral
6) Georges Gurvitch: Proudhon, 1965
7) Proudhon: 'Théorie de la propriété', 1866, p. 183
8) Archives Bakounine dl. I, eerste gedeelte, p. 241
9) James Guillaume: 'Le collectivisme de l'Internationale', Neuchâtel, 1904, p. 12
10) Mgr. Pierre Haubtmann, 'Thèse principale sur Proudhon', uitgave in voorbereiding
11) Ibidem, pp. 994-995, volgens onuitgegeven aantekeningen voor de 'Cours d'Economie', van Proudhon
12) 'Carnets', III, p. 114
13) 'De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise', 1858, uitgave Rivière, dl. III, pp. 489-493, aangehaald door Georges Gurvitch: 'Proudhon et Marx: une confronation', 1964, p. 93
14) 'De la capacité politique...', uitgave Rivière, pp. 171, 190
15) 'Idée générale...', uitgave Rivière, pp. 277-283, 329
16) Ibidem, pp. 277-283, 329; aantekeningen voor de 'Cours d'Economie', aangehaald door Pierre Haubtmann, p. 996
17) Zie mijn studie 'Proudhon et l'amour unisexuel', in 'Essai sur la révolution sexuelle', 1969
18) Marx: 'Misère de la philosophie', pp. 136 e.v. van de oorspronkelijke uitgave: – Pierre Haubtmann, 'Thèse principale', pp. 998-999
19) 'De la Justice...', dl. III, p. 91; – Gurvitch: 'Proudhon et Marx'
20) 'De la Justice...', p. 115
21) 'Idée générale...'
22) 'Confessions d'un Révolutionnaire', 1849, uitgave Rivière, pp. 257-260
23) 'Manifeste de la démocratie anarchiste', Peuple, 22, 26 en 31 maart 1848, overgenomen in 'Solution du problème social', 1868
24) Proudhon: 'Carnets', dl. III, pp. 211, 312
25) 'De la capacité politique...', 1864, uitgave Rivière, pp. 329, 403
26) Jacques Freymond: 'La Première Internationale', 1962, dl. I, pp. 151 en 365-465
27) 'Manuel du spéculateur á la Bourse', 3e uitgave, 1857, 'Conclusion'
28) Georges Gurvitch: 'Proudhon et Marx', pp. 46, 108
29) 'Théorie de la propriété', 1866, op verschillende plaatsen
30) 'Théorie de la propriété'
31) Malatesta: 'Programme et organisation de l'Association Internationale des Travailleurs', Florence, 1884; – Kropotkien: 'La conquête du pain, 1892, op verschillende plaatsen; – idem: 'l'Anarchie, sa philosophie, son

idéal', 1896, pp. 27-28, 31; – idem: 'La science moderne et l'anarchie', 1913, pp. 82-83, 103
32) 'Théorie de la propriété, 1866, p. 22
33) Bakoenin: 'Oeuvres, dl. VI, p. 401
34) Marx: 'Lettre sur le programme de Gotha'; Lenin: 'l'Etat et la Révolution'
35) Malatesta, 1884
36) Fernand Pelloutier: 'l'Anarchisme et les syndicats ouvriers', in 'Les Temps Nouveaux', 2-8 november 1895
37) 'Philosophie de la misére', dl. I, p. 225
38) 'Idée générale...', p. 281
39) 'Philosophie de la misére', 1846, hst. IV, 'La concurrence', uitgave 1867, dl. I, p. 208
40) Ibidem, dl. I, p. 210
41) Ibidem
42) Ibidem, dl. I, pp. 209, 211, 214
43) 'Philosophie de la misère', dl. I, pp. 186, 215
44) Ibidem, dl. I, pp. 209, 217
45) Ibidem, dl. II, p. 414
46) Albert Meister: 'Socialisme et autogestion', 'l'Expression Yougoslavie', 1964, p. 334
47) Zie hierover Ernest Germain: 'La loi de la valeur', 'l'Autogestion et les investissements dans l'économie des Etats ouvriers', in 'Quatrième Internationale', februari-maart 1964
48) 'Idée générale...', pp. 202-203, 301-302, 342, 420, 428
49) 'Programme et statuts de la Fraternité révolutionaire', 1865, in Max Nettlau: 'Michel Bakounine', dl. I, pp. 224 e.v.
50) Bakoenin: 'Oeuvres', dl. V, pp. 216-218; – 'Archives Bakounine, dl. I, tweede gedeelte, artikel in 'Al Rubicone' van 3 januari 1872
51) 'Archives', dl. I, tweede gedeelte, p. 73
52) Georges Gurvitch: 'Proudhon et Marx', p. 113
53) 'De la Justice...', 1858, dl. I, p. 320; 'Contradictions politiques, 1862, pp. 237, 245-246
54) Rosa Luxemburg: 'Massa et chefs' (in het duits 'Espoirs déçus', in 'Neue Zeit', no. 2, 1903-1904), franse vertaling in 'Marxisme contre dictature', 1940, pp. 36-37
55) 'Manuel du spéculateur à la Bourse', 3e uitgave, 1857, 'Conclusion'.

1965

(Vertaling Bas Moreel)

Thom Holterman

Recht in anarchisme

I

Hij die anarchisme en recht op een positieve manier met elkaar in verband brengt, kan op verzet rekenen uit de kring van anarchisten. Dit is niet verwonderlijk. Voorstellingen omtrent recht zijn vooral bij niet-juristen onderontwikkeld. Men kan zich recht in de meeste gevallen niet anders voorstellen dan in de vorm van verboden. Anarchisten merken dan vervolgens nog op dat die verboden door machthebbers zijn uitgevaardigd. Verboden en machthebbers behoren tot de zelfde woordfamilie, waartoe ook een term als heerschappij behoort.

An-archie, zonder-heersen, draagt verwerping van heerschappij in zich. Vanuit die gedachte wordt de strijd tegen verboden en machthebber aangebonden.

Degenen die deze opvatting huldigen, dienen te beseffen dat zij hiermee slechts een van de mogelijke funkties van recht hebben getypeerd:
1) het uitdrukken van onder/bovenschikkingsrelaties;
2) het omschrijven van een bijbehorend set van negatieve sankties.

II

Tijdens het organiseren van een internationaal seminar over ANARCHISME EN RECHT, dat van 3 tot 6 januari 1979 aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam plaatsvond, stuitte ik op deze (magere) anarchistiese rechtskonseptie. Mijn idee was (en is) dat anarchisme en recht ook op een positieve wijze met elkaar in verband gebracht kunnen worden. Daniel Guérin, een kenner van het anarchisme bij uitstek, zichzelf rekenende tot wat hij noemt het 'libertair marxisme' – dat overigens door een even gezaghebbend man als Arthur Lehning bestreden wordt –, wees mij erop (zie bijlage) met die gedachte geheel op het verkeerde spoor te zitten, waarna onze korrespondentie afbrak.

Deze stand van zaken bevredigt mij niet, zodat ik de diskussie op dit punt een meer publiek karakter wil geven. Daarbij stel ik een korte tekst van Guérin getiteld 'Proudhon en het arbeiderszelfbestuur' (1965) centraal. Ik neem deze tekst omdat ik in mijn correspondentie met Guérin daar uitdrukkelijk naar verwees. Bedoelde tekst is opgenomen in de bundel 'Pour un marxisme libertaire' (Paris, 1969). Deze bundel verscheen in een Nederlandse vertaling onder de titel 'Voor een libertair marxisme' (Amsterdam,

1971). De hier besproken tekst werd niet in deze bundel opgenomen. Bas Moreel vertaalde de tekst, die ondermeer als bijlage in een editie van de Vrije Socialist werd verspreid. In mijn betoog zal ik naar beide teksten verwijzen, waarbij het eerste cijfer naar de paginering van de Nederlandse vertaling (van Bas Moreel) verwijst en het tweede cijfer naar de paginering van de oorspronkelijke bundel.

Ik wil aantonen dat wat Guérin over de opvatting van Proudhon zegt tevens impliciet een verwijzing naar recht inhoudt.

III

Het is slechts op één moment dat Guérin expliciet spreekt over 'de juridiese kant' van de zaak (14;109) in Proudhon's mening. En dat is waar de eigendomsopvatting van Proudhon ter sprake wordt gebracht. Hier spreekt wel een zeer eenzijdige kijk van Guérin op het recht, door alleen wanneer over eigendom wordt gesproken aandacht te vragen voor de 'juridiese kant van de zaak'.

Maar goed, de erkenning is er dat we met een 'juridiese kant' van doen hebben als anarchisten eigendom verwerken tot:

a) gebruiksrechten en
b) een federatief gemeenschappelijk eigendom (van de produktiemiddelen) waarvan de drager is de gezamenlijke producenten verenigd in een grote landbouw- en industriële federatie (14;110).

Deze eigendomsopvatting blijkt tot twee zaken aanleiding te geven. Het ene betreft een stelsel van gebruiksrechten, het andere een organisatie van gezamenlijke producenten. Als nu de eigendomskwestie de 'juridiese kant' van de zaak heet, dan behoort de konsekwentie van de eigendomskwestie eveneens tot de 'juridiese kant' van de zaak. Want als konsekwentie is die er een uitwerking van.

Dit is overigens voor juristen niet opmerkelijk. Anarchisten schijnt het nochtans vreemd over te komen, dat sommige van hun gedachten tot het gebied van het recht kunnen behoren. Ik zal nog een aantal tot dat gebied behorende gedachten aan het betoog van Guérin ontlenen.

IV

Zoals uit de titel van de tekst blijkt spreekt Guérin over de ideeën omtrent arbeiderszelfbestuur gelijk ze bij Proudhon te vinden zijn. Zo stelt Proudhon 'het beheer van de produktie- en ruilmiddelen behoort te worden toevertrouwd aan verenigingen van arbeiders' (8;101). Dit is te lezen als een voorschrift. De uitspraak heeft een voorschrijvend (prescriptief), een normatief karakter.

Hetzelfde karakter hebben zinnen als 'De grootindustrie en de grote land-

bouwbedrijven moeten uit de arbeidersproduktieassociaties ontstaan' (10;104) Deze normatieve uitspraken gaan vergezeld van uitspraken met een meer organiserend karakter. 'Wij, (...) de produktieverenigingen zijn de eerste kern van een grote federatie van maatschappij en maatschappijen verenigd in een demokratiese, sociale republiek' (8;101).

Een demokratiese, sociale republiek laat zich niet denken zonder enige vorm van organisatie of regelgeving. Proudhon was er de man niet naar om daar over te zwijgen. Zo gaf hij de procedureregel dat 'het bekleden van funkties bij verkiezingen geregeld diende te worden'. Regelgeving vindt plaats door middel van 'reglementen die alleen gelden als ze door de leden zijn goedgekeurd' (11;106).

Dit laatste is een belangrijke anarchistiese gedachte. Het probleem van regelgeving ligt niet bij de reglementen zelf, maar bij hun totstandkoming, en wel bij de vraag of een ieder met de reglementen – die er door getroffen wordt – heeft ingestemd. Hier wordt dus mede een organisatories probleem aangesneden. Met betrekking tot de huidige organisatie om tot regelgeving ('wetgeving') te komen, heeft men de weg tot individuele instemming afgesloten.

De volksvertegenwoordigers die in de parlementen wetgeving produseren, doen dit 'zonder last van of ruggespraak met' hun kiezers. Dit gaat het opgelegde karakter van regelgeving bepalen in de huidige, bestaande maatschappelijke situatie. Met een andere organisatie zou dit evenwel op te lossen zijn. Dit betekent overigens nog niet dat er nooit iets zal worden opgelegd, tenminste zo is bij Proudhon te lezen.

Hij stelt voor dat arbeidersproduktieassociaties zullen afzien van monopolievorming (17;114). Dit betekent dat hij een beroep op de goede trouw van de associaties doet. Maar laat hij het daarbij? Neen, hij stelt tevens organisatoriese voorwaarden om zulks, monopolievorming, te voorkomen. Welke voorwaarden, die tezamen genomen een beveiligingsysteem opleveren (17;115), stelt hij?

Ten eerste, de associaties moeten hun boekhouding en archieven voor de maatschappij openstellen.

Ten tweede, de maatschappij heeft het recht op toezicht.

En ten derde heeft de maatschappij als sanktie de mogelijkheid om die associaties te ontbinden (17; 'comme sanction de son droit de contrôle, la faculté de la dissoudre; 114). Deze ontbindingsmogelijkheid, die bij de maatschappij berust, kan een opgelegd karakter niet worden ontzegd. Maar wie of wat is die ingrijpende maatschappij eigenlijk? Hoe heeft deze zich tot een zodanige kontrole-instantie geformeerd, dat hij als 'maatschappij' die ontbindingsfunktie kan uitoefenen? Ik laat deze vragen hier onbeantwoord, maar het staat voor mij als een paal boven water, dat de antwoorden zeker elementen zullen bevatten die te herleiden zijn tot 'recht'. En daarop kom ik in latere instantie terug.

Guérin wijst een dergelijke benadering af, maar voor wat de argumenten betreft tast ik in het duister. Hij geeft ze namelijk niet.

V

Aan de verwoording van Proudhon's opvatting is te ontlenen dat hij zich op een positieve wijze met recht bezighoudt. Dit doet hij waar hij de naar zijn mening belangrijkste voorwaarden van arbeiderszelfbestuur noemt, hetgeen hij voor één ervan bovendien in juridiese taal formuleert: 'Ieder lid heeft een onverdeeld recht op de aktiva van de associatie' (11;104). Dit is overigens een hoogst opmerkelijke formulering, wanneer we die vergelijken met de opvatting van een hedendaagse, amerikaanse vertolker van het anarchisme, Lester Mazor. Mazor's bijdrage voor het seminar was getiteld 'Tegen rechten' (Against rights). Daarin wees hij het denken in termen van het hebben van rechten af. Zo stelde Mazor dat we geen 'recht op vrije mening' moesten eisen, maar in plaats daarvan bijvoorbeeld op elke hoek van de straat een stencilmachine. Een dergelijke 'rechtskritiek' ontkent niet het recht – zoals Guérin meent te kunnen doen –, maar wijst erop dat je sommige zaken met betrekking tot recht anders moet verwerken. Dit anders verwerken moet bij Proudhon hebben voorgezeten, toen hij zijn mening herzag dat het niet draaide om niet-regeren maar om anders-regeren. Uitgangsstelling hierbij is de juridiese formule 'De associatie heeft het recht alles op te bouwen en te veranderen zonder inmenging van andere bestuursorganen'. Hiermee had Proudhon het regeren door de staat verwerkt tot een 'regeren via de associaties' (12;107). Dat we daarmee nog niet uit de problemen zijn is duidelijk. Ten eerste, waar komt dat recht om alles op te bouwen vandaan? Beantwoording van deze vraag zal ondermeer aanleiding zijn voor het houden van betogen met betrekking tot natuurrechtelijke ideeën. Sommige van de deelnemers van het seminaar betraden dit pad, zoals R. Dezcallar in zijn 'Anarchism as iusnaturalism' en W.O. Reichert in zijn 'Natural right in the political philosophy of P.J. Proudhon'.

Ten tweede blijkt dat waar Proudhon dacht in termen van verenigde arbeiders en associaties, hij bovendien dacht in termen van regeren (via die associaties). Dit is in overeenstemming te achten met zijn idee dat de producentenverenigingen zich zouden federeren tot een demokratiese, sociale republiek. Daarmee zijn, ten derde, de verenigde direkte producenten (de arbeiders) zelf de staat geworden (12; 'être l'Etat luimême; 107). De draagwijdte van de laatste twee opmerkingen heb ik in mijn seminaarbijdrage proberen uit te werken in een 'Aanzet tot een anarchistiese theorie over recht en staat'. In die bijdrage heb ik de staat omschreven als 'organisatie van verhoudingen'. Wat ik betoogde was dat anarchisten wel de huidige staat verwerpen, maar dat hetgeen zij zelf voorstaan een andere organisatie is van andere verhoudingen, niettemin 'staat' is. En als ik daarmee, voor Guérin bijvoorbeeld, blijk geef er niets van begrepen te hebben, dan zit ik in goed gezelschap, want dan heeft

ook Proudhon er niets van begrepen en evenmin de door Guérin geciteerde libertair Longuet. De laatste omschreef (rond 1867/1868) de staat ook anders. Hij noemde de staat 'gemeenschap van burgers', en stelde daarbij tevens dat in die gemeenschap het beheer van de ondernemingen in handen was van arbeidersmaatschappijen. Hiervan uitgaande begreep hij de staat als federatie van verschillende groepen (12;108).

VI

In de andere organisaties van andere verhoudingen, zullen even goed regels gelden als er in de huidige maatschappelijke situatie regels gelden. Een van de door Proudhon genoemde regels, zo zagen wij, is dat 'de arbeidersproduktie-associatie zijn boeken en archieven zal openstellen voor de maatschappij'.

Nu gaat het mij er niet om de realiteitswaarde te toetsen van al hetgeen Proudhon voorstelt. Waar het om draait is, of hetgeen in die voorstelling verwoord wordt, tot het terrein van het recht kan worden gerekend. En wel zodanig dat tot het konstateren van een positieve relatie tussen anarchisme en recht besloten kan worden. Om die vraag te beantwoorden is het nodig een beeld te vormen wat onder anarchisme en recht is te vatten. De reikwijdte van het begrip anarchisme wil ik uitsluitend aan het artikel van Guérin trachten te ontlenen.

VII

Guérin typeert sommige auteurs waarover hij spreekt in de eerste plaats naar staatsdenken en libertair denken (7;100). In het staatsdenken figureert Louis Blanc. Via het Kommunisties Manifest plaatst Guérin Marx en Engels op wat ik de lijn-Blanc noem.

In het libertaire denken figureert Proudhon, die de opvatting van Blanc bestrijdt. Guérin herinnert er vervolgens aan dat de idee van de vrije vereniging vooral bij Proudhon is terug te vinden, in tegenstelling tot hetgeen aan mensen op de lijn-Blanc is te ontlenen. Het denken over 'vrije verenigingen' zet zich bij Proudhon voort in het verwoorden van denkbeelden over arbeiderszelfbestuur (8;100-101). De verwerking van denkbeelden daaromtrent laat Guérin vaak vergezeld gaan van de omschrijving 'libertair'. Een enkele maal treffen we ook de term 'anarchisties' aan (17;114). Wanneer Guérin de lijn-Proudhon doortrekt naar Bakoenin, zegt hij dat het anarchisme later in zeker opzicht konsekwenter is geweest (20;118).

Met andere woorden, Guérin heeft, toen hij over Proudhon en diens opvattingen sprak over anarchisme gesproken. Wat ik aan Proudhon bij Guérin ontleen ten aanzien van arbeiderszelfbestuur, meen ik naar aanleiding van het voorgaande tot het anarchisme te mogen rekenen. Daarmee heeft één term in de relatie 'anarchisme en recht' betekenis gekregen. Dan zitten we nog met de term 'recht'. Hieronder vat ik ondermeer allerhande – ook normatieve – regels betreffende procedures en organisaties (en organiseren). Voor een beter

begrip moet ik mij hier nog over recht nader verklaren.

Zoals we bij Proudhon zagen resulteert zijn opvatting in een maatschappelijke konstellatie waarop hijzelf de samenstellende term 'demokratiese, sociale republiek' van toepassing verklaart (8;101).

Dat Proudhon de term republiek gebruikt hoeft geen verbazing te wekken, waar hij steeds denkt aan de zaak (res) van ons allen (publica; res publica is republiek), de zaken die ons allen aangaan. En omdat ze ons allen aangaan, dienen wij er ook alleen bij betrokken te zijn. De maatschappelijke betrokkenheid doet zich bovenal gevoelen in het produktieproces. Daarom moet de politieke organisatie ondergeschikt gemaakt worden aan de ekonomiese organisatie, zodat de politieke macht ondergeschikt gemaakt wordt aan de ekonomiese macht. Met de politieke macht houden zich tot nu toe alleen een beperkt aantal, afgezonderde mensen bezig. Met de ekonomiese macht kunnen alle direkte producenten zich in alle openheid bezighouden. Dit tracht Proudhon in allerhande betogen duidelijk te maken en staande te houden. Het was voor Proudhon een vanzelfsprekende zaak dat het ook tot regelgeving zou komen – maar dat zou dan vooral verlopen via de konstruktie van het vrije kontrakt.

Die regelgeving komt tot stand in organen van volksvertegenwoordiging, 'raden' zouden anarchisten die organen noemen. Het gaat hier om het scheppen van veiligheidsgaranties tegen willekeurig ingrijpen van organen en individuën in de levens- en bestaanssfeer van andere individuen en organen. Dit kan ondergebracht zijn in een evenwichtssysteem, dat als beveiligingssysteem dienst doet (17; 'Il s'agit d'en trouver l'équilibre, je dirais volontiers la police'; 115). De regelgeving bevat ook procedure-afspraken.

Deze regelgeving kan ondermeer begrepen worden als een techniese normering berustend op afspraken. Met een voorbeeld.

Stel dat in een anarchistiese maatschappij nog auto's gemaakt worden. Om reden van veiligheid en kostenbesparing wordt het verstandig gevonden om de hoogte en wijze van bevestigen van bumpers te standaardizeren. Deze standaardizeringsafspraak wordt neergeslagen in regelgeving in de vorm van 'techniese normen'. Noch de standaardizeringsgedachte, noch deze regelgeving doet geweld aan de ideeën, die achter het in leven roepen van een anarchistiese maatschappij schuilgaan.

Wat ik hier over regelgeving heb gezegd valt onder het bereik van de term recht. Maar het bereik van recht is wijder. Zo vallen er bijvoorbeeld ook de ongeschreven gedragscodes onder, die mensen hanteren in hun onderling verkeer. Zelfs de menselijke handeling met intersubjectief bereik kan er onder vallen, vanwege zijn normstellend en informatief karakter. Iemand die op de weg rechts houdt (een handeling met intersubjektief bereik) informeert daarmee zijn mede wegberijders niet dáár te gaan rijden, waar hij reeds rijdt.

De term 'intersubjektief' drukt uit dat de handeling niet op zichzelf staat, maar een betrekking schept tussen mensen.

Welnu, recht is ook te zien als betrekking tussen variabelen, handelende en maatschappelijke orden. Vanwege de informatieve waarde van recht kan rechtsverkeer tevens begrepen worden als stelsel van kommunikatieve handelingen.

VIII

In het voorgaande heb ik aan het artikel van Guérin een overvloed aan regels ontleend. Nu is het nog mogelijk dat Guérin wegslipt door te betogen, dat op de plaatsen waar ik met de mening van Proudhon werkte, deze geen anarchist maar bijvoorbeeld federalist wil zijn (23;122). Indien dit opging zou het hele betoog van Guérin ten aanzien van het libertaire karakter inzake arbeiderszelfbestuur op losse schroeven komen te staan. Vervolgens kan Guérin ook nog betogen dat je voor de relatie anarchisme en recht niet naar het anarchisme van Proudhon maar bijvoorbeeld naar het anarchisme van Bakoenin moet kijken. Wanneer we dit doen, en we koncentreren ons daarbij op dezelfde thematiek als we bij Proudhon deden, dan verspringt het beeld niet. Integendeel, ook Bakoenin houdt zich bezig met arbeiderszelfbestuur. Hij ziet dit stelsel – uiteindelijk – op wereldschaal in toepassing. Dit zal worden opgenomen in een nieuwe grondwet (!), geldend voor de hele mensheid, die zich in ekonomiese groepen zal hebben georganiseerd. Deze groepen zullen samen een enorme ekonomiese federatie vormen met als hoogste orgaan een opperste vergadering (!). Met behulp van alomvattende, nauwkeurige en gedetailleerde gegevens zal een wereldstatistiek worden bijgehouden, zodat de associaties vraag en aanbod met elkaar in overeenstemming kunnen brengen. Guérin neemt dit als toekomstbeeld van Bakoenin op in wat hij het latere anarchisme noemt (20.118). Het is overduidelijk dat het funktioneren van een dergelijke konstruktie mede afhankelijk zal zijn van behoorlijke regelgeving en procedureafspraken. Dit wil zeggen dat we ook hier met recht van doen zullen hebben. Anarchisten die in dit opzicht hun ogen sluiten voor de werkelijkheid jagen in hun anti-recht opvatting een fantoom na, of zij koesteren een mythe.

IX

Dit is een van de lessen die ik trok door mij inhoudelijk voor te bereiden op en later te diskussiëren tijdens het seminaar anarchisme en recht.

thom holterman dordrecht januari 1979

BIJLAGE

Korrespondentie tussen Daniel Guérin en Thom Holterman naar aanleiding van het organiseren van een internationaal seminar over anarchisme en recht.

Half het jaar 1977 begon Thom Holterman aan de organisatie van een internationaal seminaar over Anarchisme en recht. Dit seminaar is inmiddels begin 1979 aan de Erasmusuniversiteit te Rotterdam gehouden. Naar aanleiding van het werven van deelnemers aan bedoeld seminaar ontspon zich ondermeer de volgende diskussie:

Parijs, 29-10-77

Geachte heer Holterman,
In antwoord op uw brief deel ik u mee dat anarchisme ontkenning van de staat inhoudt, waaruit volgt dat het ook tegen alle soorten van wetten is, Proudhon was een slachtoffer van dit 'juridisme'.
Hoogachtend,
wg. D. Guérin

Rotterdam, 10-11-77

Geachte heer Guérin,
Dank voor uw brief van 29-10-77, die ik mogelijk niet zo goed begreep. U schrijft dat anarchisten tegen alle soorten wetten zijn. Ik meen dat u daar volledig gelijk in heeft, maar dit is niet hetgeen waarmee het project 'anarchisme en rechtswetenschap' zich mee bezig zal houden. Laat mij een voorbeeld geven waar ik zelf inhoudelijk aan denk.
In zijn essay 'Moeten wij ons bezighouden met een onderzoek naar de ideale vorm van een toekomstige maatschappelijk systeem' schrijft Kropotkin dat, 'wij geloven dat alleen die vorm van voortbrenging (produktie) als arbeid beschouwd moet worden, waarvan allen in de maatschappij gebruik kunnen maken, en waarvan een belangrijke meerderheid gebruik wil maken (p. 52 in M.A. Miller, Selected writings on anarchism and revolution; Cambridge, Mass., 1970). Kropotkin schreef ook (pp. 51/52) dat iedereen gedwongen (compelled) zou zijn door arbeid in zijn levensonderhoud te voorzien. Daarbij is arbeid te verdelen in noodzakelijke en niet-noodzakelijke, in welk geval noodzakelijke arbeid produktieve arbeid is (p. 52). Voor mij zit in hetgeen Kropotkin hier over de toekomstige maatschappij zegt veel 'recht':

a) de regel: iedereen zal gedwongen zijn zich door arbeid in zijn levensonderhoud te voorzien (bedoeld als struktuur-regel);
b) de regel: noodzakelijke arbeid is produktieve arbeid;
c) een procedureregel: welke arbeid noodzakelijk is wordt uitgemaakt door de belangrijke meerderheid (het gaat hier dus niet om een unanimiteitsre-

gel of om een 'gewone meerderheid', maar om een gekwalificeerde meerderheid).

Zulke 'regels' ben ik geneigd onder te brengen in wat ik noem libertair recht (libertaire rechtswetenschap). Het is mij mogelijk u meer van dit soort voorbeelden te geven, maar ik denk dat het genoeg is om aan te geven waaraan ik denk bij het zoeken naar 'recht' in de opvattingen van anarchisten.

Hoogachtend,
wg. Th. Holterman
(Guérin's reaktie bleef uit)

Rotterdam, 21-3-78

Geachte heer Guérin,

Enige maanden geleden zond ik u informatie over het seminaar anarchisme en recht. Hierbij ingesloten doe ik u verdere informatie toekomen.

U schreef mij reeds dat anarchisten tegen de staat waren, en dus tegen alle wetten. Ik antwoordde u, dit met u eens te zijn, als wetten alleen als een dwingende faktor kunnen worden beschouwd. Omdat wij het op prijs stellen over uiteenlopende bijdragen te diskussieren zouden wij u willen uitnodigen een paper te schrijven waarin u het antwoord op de volgende vraag uitwerkt: zijn er bindende en organiserende faktoren in een anarchistiese sociale orde, en hoe zou u die noemen?

Als voorbeeld neem ik uw essay 'Proudhon en het arbeiderszelfbestuur'. Daarin gebruikt u het woord recht niet, maar er zit wel veel impliciete recht in, wanneer u spreekt over de proletariese orde en de verschillen tussen Proudhon en Blanc (kontraktenrecht versus statelijk recht).

(volgen gegevens m.b.t. vergoeding van onkosten als reis- en verblijfkosten).

Het spreekt vanzelf dat wij hopen op een positieve reaktie uwerzijds,
Hoogachtend,
weg. Th. Holterman

Parijs, 3-4-78

Het spijt mij niet in staat te zijn deel te nemen aan het seminaar anarchisme en recht.
wg. D. Guérin